Diskuse

Recenze natvrdo a na vodě

Jan Rataj

Vztah mezi tvůrci a kritiky nebývá ideální. Jsou kritici, kteří se snaží kvalitu díla ve všem zlehčit a autora „odrovnat". Na opačném pólu se vyskytují kritici, kteří recenzované dílo adorují natolik, že autorovi nedávají žádné podněty k dalšímu rozvoji. Známe i alibistické „nemastné neslané" recenze, které představují rozšířenou popisnou anotaci. Přáním každého autora je najít recenzenta vnímavého k jeho záměru a erudovaného v příslušné problematice. V takovém případě i velmi ostrá výměna názorů je potěšením pro autora a obohacením pro obor.

Recenze mé vysokoškolské učebnice *Československo v proměnách komunistického režimu 1945–1989* z pera Martina France patří pro svůj zásadně odmítavý postoj a místy i podezřívavý podtext k prvnímu typu[1]. Spoluautor učebnice Přemysl Houda se rozhodl na Francovu recenzi nereagovat, s tím že kritik má právo na svůj subjektivní pocit, ať je jakýkoli, a že ostatně čtenář si udělá o knize obrázek sám. Následující řádky budou proto vyjadřovat pouze mé stanovisko. Přistoupil jsem k replice nikoli z přesvědčení o dokonalosti publikace, ale proto, že nepokládám za vhodné,

1 RATAJ, Jan – HOUDA, Přemysl: *Československo v proměnách komunistického režimu.* Praha, Vysoká škola ekonomická – Nakladatelství Oeconomica 2010; FRANC, Martin: Nedotažená syntéza: První vysokoškolská učebnice dějin Československa 1948–1989. In: *Soudobé dějiny*, roč. 19, č. 2 (2012), s. 316–322.

abych si nechal recenzentem podsouvat nenapsané a nezamýšlené a také abych připomenul některé podstatné záměry, které zůstaly mimo zorný úhel kritika.

Na první pohled je zřejmý nesoulad mezi odbornou specializací autorů a recenzenta. Kniha je příspěvkem k politickým dějinám Československa v období 1945 až 1989. Přistupuje k nim z hlediska československých státních dějin, z českého pohledu a z pozice národních dějin. Přes tradiční československou vzájemnost nejsou v moderních dějinách české a slovenské prožitky a naděje ze vzájemného spolužití shodné. Recenzent nalézá v některých pasážích mé knihy „protislovenskou zahořklost" (s. 318). Nemyslím, že jde o pregnantní postřeh. Knihu psal český historik, jenž česko-slovenské vztahy hodnotí z české pozice v souhrnu kladů i konfliktů. Autor neměl žádný důvod retušovat či tabuizovat některé protičeské či protičeskoslovenské slovenské nacionalistické výrony po druhé světové válce, pokud k nim docházelo. V tomto ohledu postupují někteří slovenští historici ve vztahu k české straně mnohem razantněji.

V centru badatelského záměru autorů učebnice nebyly pouze dějiny Komunistické strany Československa, i když si státostrana přisvojila mocenský monopol a stala se rozhodující silou v nedemokratickém systému. Cílem knihy bylo přiblížit dějiny celé české společnosti ve složitém období. Dokumentujeme v ní i pozitivní výkony tehdejších generací Čechů a Slováků v mnoha oborech, které často vznikaly za nepříznivých podmínek, a přesto měly světové parametry a získaly světový ohlas. Komunistický režim ani ve své totalitní etapě nebyl s to vyhladit tradice jiného politického myšlení, nerozvrátil kontinuitu staleté české invence, vzdělanosti a kvalifikovanosti. V tomto smyslu českou společnost té doby nelze prezentovat stereotypem šedé pouště absolutního zmaru.

Při zpracování problematiky autoři zvolili interdisciplinární historicko-politologický přístup. Období komunistické nadvlády rozčlenili v kontextu s teorií autoritářských a totalitárních režimů. Ukázali, že v období nedemokratického komunistického systému (1948–1989) bylo v Československu několik typů komunistických režimů, které se odlišovaly jak způsobem ovládání společnosti, tak svými programovými vizemi. Práce se nemohla vyhnout ani řadě otevřených a diskutovaných či sporných koncepčních problémů a otázek, jako je například protikomunistický odpor versus třetí odboj, ústavní a státoprávní vývoj a národnostní politika, obsah ideového konstruktu demokratického socialismu, s nímž přišel československý národní reformní komunismus v čase pražského jara 1968, v souvislosti s teorií demokracie a s autoritářskými modely, vztah státních zájmů a „internacionální" prosovětské poplatnosti v československé zahraniční politice, role socialistického konzumerismu a sociální politiky při stabilizaci „normalizačního" režimu a podobně.

Martin Franc, jehož oborem jsou kulturní dějiny se specializací na dějiny stravování a kulinářství všech dob, se zjevným nadhledem tyto a jiné podstatné obsahové záměry a výsledky knihy vůbec nekomentuje. Zajímavé je, že tak činí i v oblasti, na kterou je specializován – tedy v dějinách každodennosti. Nedílnou doprovodnou součástí textu knihy je totiž obrazová dokumentace o životním stylu a mentalitě příslušného období. Snažili jsme se, aby výběr obrázků plasticky evokoval dobu, aby byl vyvážený a nepoklesl na prvoplánový černobílý škleb. Ostatně kritik se vů-

bec nevyjadřuje ani k charakteru pramenů a odborné literatury, na jejichž základě byla publikace zpracována, ani ke způsobu využívání pramenů v hlavním textu, ani k obsáhlé výběrové bibliografii monografií a studií. Neopomíná však podotknout, že se kniha neopírá o „příslušné syntézy", což pokládám za velice odvážné tvrzení. Jako doklad uvádí pouze opomenutí akademických *Dějin českého výtvarného umění* či jedné publikace ze slovenských dějin.

Autoři si vytkli za cíl sepsat vysokoškolskou historicko-politologickou učebnici se širším informativním zázemím o reáliích doby, nikoli titánský úkol vytvořit všestrannou akademickou encyklopedickou syntézu či pandán prvorepublikové *Československé vlastivědy* pro období komunistického režimu. Některé obory, jež ovlivnily tehdejší české politické myšlení a povědomí o sobě, jsou popsány detailně, jiné, jež autoři nepokládali za tak výrazné, obecněji. Zároveň byla vysokoškolská učebnice koncipována tak, aby oslovila širší veřejnost, která se zajímá o problémy novější československé státnosti a české demokracie.

V první části své kritiky Martin Franc zpochybňuje kvalitu knihy poukazem na „chaotickou periodizaci", strukturální nerovnováhu jednotlivých hlav a koncepční nepropojení mezi hlavami zpracovanými Janem Ratajem a poslední hlavou z pera Přemysla Houdy. Dále recenzent provedl technickou korekturu práce a zveřejňuje překlepy a údajné faktické chyby. Zmátla ho přitom skutečnost, že třetí hlava narozdíl od všech ostatních nemá za názvem uvedeno příslušné vymezení letopočtem. Začíná-li název následující čtvrté hlavy rokem 1963, čtenář zajisté pochopí, že roky 1961 a 1962 patří (i typem tehdejšího režimu) do kapitoly předešlé, zvláště když tato periodizace je uvedena i v úvodu knihy. Využít malé nedůslednosti v nadpisech hlav k tomu, aby periodizace celé práce byla označena za chaotickou, je skutečně silná káva.

Nestravitelné jsou i výhrady Martina France k údajné strukturální nerovnováze knihy. Nejde tu totiž o projev amatérského diletantismu, ale o úmysl. Nezastávám názor, že každá hlava, která vždy odpovídá určitému typu komunistického režimu, má mít mechanicky stejný rozsah stránek. Nepochybně širší prostor jsem dal dnes často bagatelizovanému období šedesátých let, v němž česká společnost ve svobodnější atmosféře dosáhla nebývalého progresivního vzmachu a začala se znovu propojovat s demokratickým světem. Vnímat českou společnost let 1945 až 1989 torzovitě a pouze negativisticky prizmatem stalinismu a „normalizace" se mi jeví jako účelová politická deformace. Právě podrobnější zpracování druhé poloviny „zlatých" šedesátých let a pražského jara 1968 se setkalo s nejvíce souhlasnými reakcemi čtenářů.

Období takzvané normalizace nepokládám ještě za historii, ale za součást dnešní společnosti opuštěnou systémovým převratem. Nemáme od ní ještě dostatečný odstup, celé toto období je vnímáno stále spíše jako živé politikum než jako historie, mnohé archivní fondy a informace jsou nedostupné, není zpracován dostatečný počet analytických studií a monografií. Soudím, že čas pro vědeckou syntézu „normalizace" v pravém slova smyslu a se vším všudy ještě nenazrál. V tomto ohledu pokládám recenzovanou syntézu *Československo v proměnách komunistického režimu* za skutečně nedotaženou, ale narozdíl od recenzenta soudím, že z objektivních

důvodů tomu nemůže být ani jinak. Proto jsme také zvolili pro hlavu pojednávající o takzvaném reálném socialismu období „normalizace" – při dodržení základního koncepčního schématu – jinou strukturu zpracování než u předešlých analytičtějších kapitol. Šlo nám zde o to nastínit základní rysy a tendence autoritářského režimu a podložit je ukázkami z pramenů. Rozsah zpracování z tohoto úhlu pohledu pokládáme pro účel výuky za optimální.

Korektura recenzenta našla v množství detailních informací knihy o 455 stranách skutečně několik nemilých překlepů i faktických chyb, za jejichž odhalení jsem autorovi vděčen. Informace o tom, že ředitel Československé tiskové kanceláře Miroslav Sulek napomáhal Sovětům při okupaci Československa, vedle sdělení, že byl na základě moskevských protokolů odvolán ze své funkce (bez dovětku, proč se tak stalo), působí skutečně kuriózně. Někdy nejde o překlep, ale o údaje převzaté ze stávajících biografických slovníků, popřípadě memoárů. Jindy jde o dataci spornou. Není v silách autora každé datum ověřovat v archivních fondech. Některé výtky recenzenta působí samoúčelně a jako „chytání za slovíčka". Opravdu nelze Mezinárodní organizaci novinářů a Mezinárodní svaz studentstva označit v padesátých letech za prosovětské služebné mezinárodní organizace, když v Praze sídlily již před komunistickým únorovým převratem? (s. 321) Nevěřím ani v míru recenzentova neporozumění obsahu textu. Například smyslem porovnávací tabulky mezd a cen z let 1966 a 1969 byla sonda do kupní síly obyvatelstva v rámci textových příloh každodennosti, nikoli studie o mzdové a cenové úrovni českého obyvatelstva v celých šedesátých letech.

Ne vždy Martin Franc při korektuře disponuje dostatkem informací. Veselou radostnost jeho objevu, že jsem překřtil v seznamu pramenů pracovníka kulturně-propagačního oddělení Ústředního výboru KSČ Viléma Kúna na Viléma Koně, musím umenšit, neboť tento soudruh se pod svými elaboráty a brožurami podepisoval v několika mutacích: Kún, Kun, Kůn, Kůň.

Nevím, z jakého myšlenkového úhlu a zdroje autor (v kontrapozici k mému tvrzení o rozvoji české historické vědy osvobozené od stalinismu) soudí, že historiografie ve druhé polovině šedesátých let „reflektovala úpadek svých pozic" (s. 319).

Martin Franc projevuje při hledání nedostatků knihy, která mu není po chuti, vynalézavou nápaditost. Vadí mu věci až neskutečné, například že kniha má pevné desky a vzhledem ke kvalitnímu papíru a značnému rozsahu je i těžká, takže ji prý studenti nemohou studovat v prostředcích hromadné dopravy. Chtěli jsme navazovat na někdejší tradice české knižní kultury a dokázat, že i vysokoškolská učebnice může být krásnou knihou. Kvalitní forma obsahu jedině přidá. Ke studiu by si měl student opravdu v klidu studovny sednout. Rád bych umenšil počet některých studentů, kteří se studiu učebnic a skript věnují (pakliže vůbec) v tramvaji půl hodiny před zkouškou.

Druhou část recenze tvoří korektura těch našich interpretací, které nejsou v souladu s Francovým náhledem na moderní české dějiny, ve formě pouhého prostého výčtu domnělých bludů. Jejich výběr a způsob argumentace je opravdu chaotický a navozuje otázku, do jaké hloubky recenzent problematiku moderních českých politických dějin i jejich politologických rozborů zná. Pakliže se pustí na pole ostré

kritiky a výhrad, měl by být odborně kompetentní. Nestačí výtky vyřknout, kritik by je měl především také adresně doložit formou odkazů na jiné renomované autory, monografie, nejnovější vědecké studie a podobně. Při formulaci záporného stanoviska by měl například konkrétně rozebrat, které prameny autor zatajil, opominul, či dokonce překroutil. Nic takového se v recenzi Martina France nedočteme. Francova kritika mých interpretací je souhrnem dojmů, averzí a nových stereotypů a mýtů, které se zaštiťují odkazem na blíže nedefinovaný „stávající odborný mainstream" (s. 318). Vstupme například do oblasti česko-německých vztahů. Jak se dalo očekávat, na prvním místě mě recenzent tepe za pozitivní hodnocení prezidenta Edvarda Beneše a za to, že nezpochybňuji odsun Němců. Ale v této problematice se můj výklad nikterak neliší od vědeckých závěrů předních akademických odborníků: právních historiků Václava Pavlíčka, Jana Kuklíka juniora, historiků Jana Křena, Jindřicha Dejmka, Jana Němečka, Václava Kurala, Volkera Zimmermanna, Evy Hahnové, Hanse Henninga Hahna, Bořivoje Čelovského, sociologa Václava Houžvičky a dalších. Stejně tak je i v souladu s provoláním Sdružení historiků České republiky *Historikové proti znásilňování dějin* z roku 2002 a s publikací *Rozumět dějinám*, kterou ve snaze čelit sudetoněmeckým dezinterpretacím česko-německých vztahů v českém tisku a publicistice vydalo Ministerstvo kultury ČR téhož roku.[2] Naprosto pak odmítám Francovu výtku (jako obvykle ničím nedoloženou), že můj výběr ohlasů na poválečný odsun Němců, který pokládám za vyvážený, je „manipulativní" (s. 318).

Kdo je tedy tím nejnovějším „odborným mainstreamem", jehož stanovisek jako jediné odborně správných se dovolává recenzent? Je to politický bulvár médií a jejich černobílá, často protičeská optika, společenské působení (sudeto)německé diplomacie a jejích finančních nadací, je to idealismus části ahistorických aktivistů, kteří se pokládají za obránce lidských práv, planou rozhořčením za osud většiny znacizovaného německého obyvatelstva a k českému odboji se stavějí s despektem? Jsou to někteří literáti, dramatičtí tvůrci, filmaři, kteří když historické dokumenty neodpovídají jejich dnešní představě o minulosti, jaká by měla být, tak ji prostě vytvoří? A jsou to snad někteří historici a politologové, kteří se tímto „mainstreamem" nechají unášet? A kdo v tomto hlavním proudu vlastně určuje interpretaci? A je vůbec ve svobodné společnosti, v níž platí svoboda vědy – nadto u tematiky z dějin dvou národů, které mají odlišné prožitky a zájmy – přípustná pouze jedna správná interpretace, jednohlas bez respektu k existenci názorových alternativ?

Recenzentova snaha jednoznačně vychovávat studenty k něčemu pomocí historie je na úkor pochopení snahy autora být především strážcem dějinné paměti, a tudíž používat prameny různorodé provenience a registrovat rozpory. Podle mého soudu v historicko-politologickém výzkumu má vše směřovat k poznání a odbornému

2 [PÁNEK, Jaroslav:] *Historikové proti znásilňování dějin: Stanovisko Sdružení historiků České republiky*. Příloha ke *Zpravodaji Historického klubu*, roč. 12, č. 2 (2001). Ed. Jiří Kocian. Praha, Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872) – Historický ústav AV ČR 2002; [BENEŠ, Zdeněk – KURAL, Václav (ed.):] *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha, Gallery 2002.

pochopení doby, což ovšem neznamená ztotožnění autora s dobou, jejími aktéry a názorovými koncepty a hodnotami. V recenzním odsudku nalézám mezi řádky podivnou představu o práci s prameny téměř podezřívavě kádrováckého typu. Jakmile nevyretušuji z dějin nějakou „kontroverzní záležitost" (v očích Martina France) či ji vykládám do hloubky problémově, tak jsem nálepkován, že zastávám negativní názorovou pozici jako dotyčný pramen. Když informuji věcně o polemice mezi Václavem Havlem a Milanem Kunderou v roce 1969 a neomezuji se pouze na názory Václava Havla, jsem „odhalen" jako Kunderův straník. Ale i kdyby tomu tak v případě koncepčně demokraticky a národně myslícího spisovatele Milana Kundery bylo, chce se mi odpovědět: „A co má být?" Stejně tak když v analýze diskuse o federativní přestavbě Československa z roku 1968 cituji tehdy ojedinělý, téměř extrémně nacionalistický názor na české straně, že pro Čechy je nevýhodné udržovat společný stát se Slováky a že se připravovaná československá federace stejně rozpadne, jehož autorem byl Alexej Pludek, Martin Franc se nerozpakuje konstatovat, že neváhám „citovat na *podporu svých postojů* tak obskurní autoritu jako spisovatele Alexeje Pludka" (s. 317, zvýraznil Jan Rataj). Nejde však vůbec o můj názor – mimochodem mám přesně opačný. Dodnes pokládám rozpad společného československého státu za fatální chybu pro obě strany. Jde spíše o to, že když jako profesionální historik odborně mapuji diskusi a stanoviska jejích aktérů, nemohu nikoho z důvodů osobní názorové předpojatosti vylučovat. Za podmínek svobodné vědy historik usiluje o celistvé zveřejnění názorové a společenské debaty. Vysokoškolští studenti nejsou nemyslící dav, který je nutné před některými informacemi chránit a který se dá prvoplánově trvale zmanipulovat, i když jejich znalosti moderních českých dějin jsou často při příchodu na univerzitu silně ovlivněny povrchní mediální indoktrinací. Argumentaci na základě rozboru pramenů a dokumentů ze strany odborníků přijímají.

Na jiném místě se k svému úžasu dočtu, že „bráním samotný systém Národní fronty" (s. 318), což by mě skutečně nenapadlo. Nevím, co recenzenta k tomuto zkratovému závěru vedlo. Patrně skutečnost, že jsem se snažil pouze pochopit, proč koncept Národní fronty v letech 1944 a 1945 podpořili i nekomunističtí demokratičtí politici. Odpověď dávám do kontextu s jejich zkušenostmi s nefunkčním mechanismem prvorepublikové parlamentní demokracie ve třicátých letech, s krizí československé liberální demokracie. Na jedné straně jsem ukázal, které nefunkčnosti atomizovaného politického stranictví první republiky chtěl systém Národní fronty překonat, a na straně druhé, které chyby opakoval a které nedostatky nově nastolil. Poznatek, že KSČ se po osvobození takticky posunula od někdejší krajně levicové sektářské pozice až do polohy levého středu, který u Martina France vzbuzuje nesouhlasnou reakci, není v odborné literatuře ničím překvapivým, ale naopak spíše standardním závěrem.

Musím se rovněž důrazněji ohradit proti další recenzentově eskamotáži mého výkladu, v níž mně podsouvá v negativním smyslu bez nutného komentáře interpretaci manifestu „Dva tisíce slov" jako jednoznačně protikomunistického dokumentu. Má se snad čtenář domnívat, že obhajuji stanovisko brežněvovské černé propagandy, signatářů zvacího dopisu ze srpna 1968 a intervenčních armád? Korektní postup

by měl přesněji interpretovat zdůvodnění mého závěru. Manifest „Dva tisíce slov" nebyl protisocialistický, ale byl protikomunistický, neboť odmítl pozitivní historické povědomí KSČ o sobě samé a narušil svou výzvou k vlastní organizační emancipaci občanů její vedoucí úlohu ve společnosti – princip, který byl i v reformním československém národním komunismu zásadně nezpochybnitelný. Tento výklad není v kontextu závěrů stávající odborné literatury nijak „kontroverzní".

Na konci recenze Martin Franc projevuje nespokojenost, že naše vysokoškolská učebnice nemá na knižním trhu zatím konkurenta, a přiznává jistý klad faktu, že jím zpochybněná kniha je na světě „alespoň v nějaké použitelné podobě". Bezpochyby tato Francova úvaha bude podkladem k nějakému grantovému návrhu, a naše kniha tak nezůstane dlouho osamocena. Snad by se sám recenzent mohl postavit do čela autorského týmu pro zpracování „skutečně kvalitní vysokoškolské učebnice pro dějiny Československa v letech 1948 až 1989" (s. 322). Rád bych byl jejím recenzentem. Co však s „kontroverzní" učebnicí, když optimální „novátorsko-hlavněproudová" není k dispozici? Doporučuji oprášit starou školskou ministeriální směrnici z druhé republiky a protektorátu – dodat vyučujícím a studentům tuš a nežádoucí místa mazat. Například v kritizovaném medailonu Alexandera Dubčeka by zůstalo pouze tolik, že byl komunista, který podepsal moskevský protokol a pendrekový zákon. Začerňovat, začerňovat až do úplného Temna.